

REGIONLARDA KLAŞTERLƏRİN YARADILMASI VƏ İNKİŞAFI ÜÇÜN DÖVLƏT SİYASƏTİ

Rövşən AĞAYEV
İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İB

Tədqiqatın məqsədləri

- Azərbaycanda klasterləşmə üçün hüquqi mühitin dəyərləndirilməsi;
- Regional klasterlərin inkişafı manelərin aşkarlanması;
- Regional inkişafı sahəsində dövlət siyasətində klaster yanaşmasının yerinin müəyyən edilməsi;
- Regional inkişafda klaster yanaşmasının tətbiqinə yönəlik addımların öyrənilməsi;
- Regional inkişafda klaster yanaşmasının tətbiqi ilə bağlı uğurlu təcrübələrə istinad edilmə imkanlarının qiymətləndirilməsi;
- Bölgə inkişafının təmin edilməsində klaster yanaşmasının təsirinin artırılması üçün təklif və tövsiyələrin işlənməsi

“Klaster” anlayışı

- Klasterləşmə *eyni sahədə sahədə çalışan və aralarında iş birliyi olan, eyni zamanda bir-biri ilə rəqabət aparan və biri-birindən qarşılıqlı asılılığı olan*
- (i) müəssisələrin, (ii) ixtisaslaşmış təchizatçıların, (iii) əlaqəli sənaye sahələrindəki firmaların və (iv) dəstəkləyici təsisatların (universitetlər, peşə-təhsili məktəbləri, peşə birlikləri və s.) coğrafi təmərküzləşməsini ifadə edir (*Porter*).
- Klasterlər biznesin rəqabət qabiliyyətliliyinin artmasında coğrafi baxımdan bir-birinə yaxın olan subyektlər arasında əlaqələrin effektivliyini yüksəldən mexanizm hesab edilir

“Klaster” anlayışı

- **Klaster yanaşmasının ənənəvi sektor inkişafından fərqi:**

- müəyyən coğrafi sərhədlər daxilində bir-birini təkrarlayan deyil, dəyər zəncirində biri-birini tamamlayan və dəstəkləyən firmalar çalışır,
- həmin firmaların biri digərinə dəyər yaratma zənciri ilə bağlı olur,
- xidmət və istehsal sektoru eyni çətir altında fəaliyyət göstərir,
- son məhsulun əldə oldunması üçün tələb edilən bütün mərhələlər bir məkanda reallaşır.

- **İƏİT-nin yanaşmasına görə klasterləşmə:**

- bəlli bir sahələrdə ixtisaslaşmış firmaların regional miqyasda təmərküzləşərək üfüqi və şaquli münasibətlər əsasında,
- dəstəkləyici təşkilatlarla birgə biznes fəaliyyəti həyata keçirməsidir

“Klaster” ideyasının tarixi

- Klasterləşmə ideyası Porteri adı ilə bağlı olsa da, Marşal “sənaye rayonu” ifadəsini daha öncə istifadə etmişdi
- Porterə görə, eyni ərazi daxilində firmalar arasında yüksək səviyyədə koopresiyanın mövcudluğu, müxtəlif xidmətlərdən ortaq istifadə imkanını, yüksək ixtisaslaşma potensialına malik firmaların fəaliyyəti klasterləşmədir
- Marşal “Sənaye zonaları və xarici iqtisadiyyatlar 1890-1920-ci illərdə” əsərində müasir klaster nəzəriyyəsinin əsasını qoymuşdur.
- **Marşalın yanaşmasına görə:**
 - *oxşar fəaliyyətlərlə məşğul olan kiçik ölçülü firmalar bir araya gələrək yaratdıqları sənaye bölgələri resurslardan ortaq istifadə etməklə,*
 - *sahib olduqları təcrübə və bilgiləri paylaşmaqla,*
 - *hələ hər bir firma daha yaxşı bacardığı istiqamət üzrə ixtisaslaşmanı dərinləşdirməklə sənaye bölgələrinin regional inkişafda üstünlüyünü gücləndirə bilirlər.*
- **Tarixən hazırda olduğu kimi klaster 3 təməl ünsürdən formalaşmış:**
 - *(1) firmalar (bura bütün istehsal,*
 - *(2) xidmət və tədarük firmaları daxildir),*
 - *(3) dəstəkləyici qurumlar (palatalar, media, VC, assosiasiyalar və s.), təhsil və araşdırma təsisatları, peşə məktəbləri.*

Klasterlərin əhəmiyyəti

- Klasterləşmə həm sektorlar, həm də coğrafi ərazilər üzrə təşkil edilə bilər

Klasterlər:

- *Regional səviyyədə iqtisadi artımı və investisiyaların genişlənməsini təşviq edir*
- *Dövlət və özəl sektor arasında effektiv iş birliyini təmin edir*
- *KOS-ların sürətli inkişafını təmin edir, onların istehsal, bazar və texnologiya ilə bağlı məsələlərdə adaptasiyasını və çevikliyini artırır*
- *ixtiyari bir bölgənin rəqabət üstünlüyünü aşkara çıxarır;*
- *istehsalın və xidmətin həcmi artırmaq üzrə firmalararası rəqabəti və məlumatların yayılmasını təmin edir,*
- *yeniliyin, ixtisaslı və peşəkar kadrların meydana gəlməsinə şərait yaradır;*
- *Xammal, ixtisaslı işçi qüvvəsi və digər resurslara çıxışı asanlaşdırır, xərcləri azaldır*
- *İnkişafın ən uyğun variantlarını seçmək üçün geniş seçim imkanı təklif edir*
- *Məsləhət xidməti, maliyyə resurslarına çıxış, laboratoriya və tədqiqat xidmətləri ilə bağlı müxtəlif institutların qurulması fəaliyyət imkanlarını asanlaşdırır.*
- *Çoxlu sayda firmanın bir araya gəlməsi birbaşa və ya dolaylı təsirləri çoxlu sayda iş yerləri yaradır;*

Klasterlərin əhəmiyyəti

- Çoxlu sayda firmanın vahid məkan daxilində ortaq çalışması bölgə inkişafını gücləndirir;
- Klasterlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən firmalar bir-birilə əməkdaşlıq və rəqabət şəraitində məxsus olduqları bölgənin müqayisəli üstünlük imkanlarını artırır;
- Klasterlərin innovativliyə meyilliliyi bölgə iqtisadiyyatının dəyişən tələbə çevik uyğunlaşmasını təşviq edir
- Klasterdə iştirak edən aktyorları bir arada tutan icbari hüquqi normalar yox, onlar arasındakı etimad və əməkdaşlıq istəyidir
- Klasterin mərkəzi aktyoru daima özəl sektor olur, yerdə qalan iştirakçılar həmin sektorun inkişafına çalışır

Klasterlərin regional inkişafda rolu

İƏİT ekspertlərinə görə:

- Klasterlər tarazlı regional inkişafın təmin edilməsi üçün mühüm alətdir
- Bölgələrdə klasterlər biznes və yerli institutlar arasında, həmçinin yerli və mərkəzi hakimiyyət orqanları arasında intensiv və effektiv əməkdaşlıq formalaşdırır
- Regionların ənənəvi sənayə sahələrindən və aqrar sektordan asılı olması, investisiya defisitindən əziyyət çəkməsi regionlar arasında kəskin inkişaf fərqləri yaradır
- Fərqlərin aradan qaldırılmasında innovativ layihələrə fokuslanan klasterlərin inkişafı əhəmiyyətli rol oynayır

Klasterlərin regional inkişafda rolu (davamı)

Təşkilat ekspertlərinə görə, klasterləşmənin uğurla həyata keçirilməsi üçün hökumətlər:

- *regionall klaster strategiyası işləməli,*
- *“klasterləşmə xəritəsi” hazırlanmalı;*
- *klaster idarəçiliyi mexanizmləri formalaşdırılmalıdır.*

Strategiyada:

- *klasterləşmə siyasətinin məqsədləri,*
- *həmin məqsədlərə çatmaq üçün vəzifələr,*
- *rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və innovativ inkişafın təmin edilməsi üçün hədəflər KOS-ların və yerli sənayenin potensialının gücləndirilməsi,*
- *regional inkişafa nail olunması imkanları əks etdirilməlidir.*

Təcrübədə strategiya klaster yanaşması ilə regional inkişaf siyasətini uyğunlaşdırmağı təmin edir

Strategiya çərçivəsində hazırlanan “klasterləşmə xəritəsi”ndə hər bir ərazinin müqayisəli rəqabət üstünlüyünü müəyyən edən rəqabət analizinin təqdim edilməsi mühümdür

Klasterlər üçün xarakterik əlamətlər

- **Coğrafi təmərküzləşmə** - Bu amil ilk növbədə spesifik təbii resurslara, yerli səviyyədə kadr və maliyyə resurslarına bərabər çıxış imkanının mövcudluğunu göstərir
- Araşdırmalar göstərir ki, klasterlərin aparıcı iştirakçıları bir-birinə coğrafi olaraq yaxın yerləşirlər
- Ən son məlumata görə, dünyada klasterlərin 61%-i eyni şəhər və ya metropol ərazi daxilində, 20%-i isə eyni region və ya ştat daxilində yerləşir
- Cəmi 19% klaster müxtəlif regionları və ya ölkələri əhatə edir.
- **Prosesdə geniş iştirakçılıq** - dünya miqyasında 280 klasterin araşdırılması göstərir ki, onlardan 42%-i 100-dək, 14%-də 200-dək, 10%-də 400-dək, 25%-də 600-dən çox firma fəaliyyət göstərir
- Dünyada çox nəhəng klasterlər də mövcuddur. Məsələn, İtaliyanın Prato bölgəsində geyim klasteri 9000 firmanı əhatə edir.
- **İxtisaslaşma** -eyni coğrafi məkanda som məhsulu istehsalı prosesində iştirak edən bütün aktyorların rolu tam bəlli olur, onların hər biri konkret fəaliyyət üzrə ixtisaslaşır.

Beynəlxalq təcrübədə regional klasterlər

- Regional və sahə klasterləri arasında əsas fərqi: sahə klasterləri konkret məhsul və ya xidmət istehsalı üçün əsas aktyorları bir sektorun ətrafında təmərküzləşdirir
- Bu halda sahənin qurulduğu məkanın iqtisadi imkanlarından bəhrələnmək əsas hədəf kimi seçilmir, coğrafi yaxınlıq belə klasterlərin qurulması üçün mütləq meyar kimi önə çəkilmir.
- Regional klasterlərdə isə istehsal prosesində iştirak edən bütün aktyorların coğrafi yaxınlığı, bölgə inkişafının klasterləşmə siyasətinin əsas hədəflərindən biri kimi seçilməsi, bölgədə iqtisadi inkişaf üçün əlverişli mühitin formalaşdırılması siyasətin ön planında yer alır.
- İnkişaf etmiş ölkələrdə klaster yanaşmanın tətbiqi 90-c illərdə geniş miqyas almağa başlayıb
- 2000-ci illərin başlanğıcında AB-nin 26 ölkəsində klasterlərin inkişafı üzrə milli proqramların start verilmişdi.
- AB çərçivəsində klasterlərin inkişafı ilə bağlı bir sıra təşkilatların şəbəkəsi formalaşmış
- İnformasiya, biliklərin artırılması və məsləhət xidməti göstərən əsas təşkilatlar kimi Avropa Klaster Observatoriyası, Klaster Siyasəti üzrə Avropa Qrupu, Avropa Klaster Alyansı, Klasterlər üzrə İnnovasiya Platforması kimi təsisatlar daxildir
- Bu təsisatlar regionlar üzrə klasterlərin xəritəsini, klasterlər arasında təcrübə mübadiləsi, klaster inkişafı üzrə inkişafa yönəlmiş təşəbbüslərin hazırlanması, bilik və bacarıqların artırılması, konsultasiya kimi əsas fəaliyyətləri həyata keçirirlər

Beynəlxalq təcrübədə regional klasterlər

- Bəzi Avropa ölkələrində (məsələn, Norveç və Danimarkada) klaster menecerlərinin hazırlanması üzrə xüsusi proqramlar fəaliyyətlər göstərir.
- AB üzrə məşğul əhalinin 38%-i klasterlərlə əhatə olunan sahə və müəssisələrdə çalışır, lakin bəzi regionlarda həmin göstərici 50%-ə çatır.
- İtaliyada 199 sənaye klasteri sənaye məşğulluğunun 40%-ni, Niderlandda 12 nəhəng klaster sənaye üzrə ÜDM-nin 30%-ni, Böyük Britaniyada 154 regional klaster regional məşğulluğun 40%-ə qədərini formalaşdırır.
- ABŞ-da iqtisadi fəal əhalinin 36%-i klasterlərə daxil olan müəssisələrdə çalışır, ölkə üzrə bütün patentlərin 97%-i məhz klasterlərin payına düşür
- Porter regional klasterləri 3 kateqoriyaya ayırır:
 - 1) “Yerli sənaye əsaslı klasterlər” - bunlar daha çox fəaliyyət göstərdikləri bölgə çərçivəsində məhsul və xidmət təklif edirlər və başqa bölgələrlə məhdud rəqabət imkanına malikdir
 - 2) “Mənbəyə bağlı klasterlər” - belə klasterlər adətən fəaliyyət göstərdikləri bölgənin təbii resurslarına (kömür, neft-qaz, meşə ehtuyatları, qiymətli metallar və s.) əsaslanır
 - 3) “Xalis ticari yönümlü” klasterlər - bu klasterlər həm qaynaqlara, həm də bazarlara yaxınlığı hədəf alaraq formalaşdırılır, eyni zamanda hər cür məhsul və xidmət istehsalı ilə məşğul olur. Porter bu modeli ən rəqabətli klasterləşmə modeli kimi təqdim edir.

Klasterlər üçün xarakterik əlamətlər

- **İnnovativlik** - bütün subyektlər həm özləri yeni ideyalarla bağlı təşəbbüskar və zəruri biliyə malik olurlar, həm də əhatə olunduqları coğrafi mühit onlara innovasiyalardan yararlanmaq üçün gərəkli imkanlar təqdim edir
- Ərazidə mövcud olan araşdırma insitutları partnyor qismində sahibkarlara elmi-texnkiki yeniliklərlə bağlı ən mühüm yenilikləri, hazırladıqları innovasiya məhsullarını təqdim edirlər.
- **İştirakçılar arasında əlaqə və qarışılıqlı təsirin mövcudluğu** - prosesin fasiləsizliyini, bazarın tələbinə uyğun keyfiyyətli məhsul istehsalını təmin etmək üçün son məhsulun istehsalçıları ilə xidmət təşkilatları arasında daimi əlaqə və qarşılıqlı təsir qaçılmazdır.
- **Rəqabət və kooperasiyanın mövcudluğu** - klasterlərdə fəaliyyət göstərən subyektlər son məhsula daha çox töhfə verdiyini nümayiş etdimək, öz töhfəsinə uyğun daha çox mənfəət qazanmaq üçün bir tərəfdən öz aralarında daimi rəqabətdə olurlar
- Digər tərəfdən isə son məhsula görə məsuliyyət və öhdəlik onlar arasında koopresiya formalaşdırır

Azərbaycan qanunvericiliyi və klasterlər

- “Pambıqçılıq haqqında” Qanunun 5.0.2-ci maddəsi -pambıqçılığın klasterlər əsasında inkişafı təmin edilməlidir.
- “2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dair Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi barədə NK-nin 8.02. 2011-ci il 40 sayılı sərəncamına əsasən, sənaye klasterlərinin yaradılması nəzərdə tutulur
- Sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər Dövlət Proqramına görə, sənaye klasterlərinin yaradılması və regional inkişaf hökumətin qarşısında duran vəzifələrdən biri kimi müəyyən edilir
- Strateji Yol xəritələrində klaster inkişafına geniş yer verilib

Tədqiqatın nəticələri

- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının zəif olduğu mühitdə klaster əsasında inkişaf imkanı çox məhduddur.
- İnnovativ inkişafın dəstəklənmədiyi şəraitdə klasterlərin inkişaf potensialı zəif olur.
- Universitet və araşdırma institutları ilə partnyorluq etmədən klasterlər formalaşdırıla bilməz.
- İnsan kapitalının inkişaf etmədiyi şəraitdə ərazi klasterlərinin inkişafı imkansızdır.
- Klasterləşmənin meyarlarını, prinsiplərini, nəticələrini qiymətləndirməyə imkan verən performans göstəricilərini əks etdirən strategiya, klaster xəritələri hazırlanmadığı şəraitdə klaster siyasətinin uğur qazanması manelərlə üzləşir.
- Regionların rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi klaster mexanizminin tətbiqindən bilavasitə asılıdır.

Tədqiqatın nəticələri

- İnkişaf etmiş ölkələrdə bölgə iqtisadiyyatında klasterlərin payı xeyli yüksəkdir və bəzi İƏİT ölkələrinə həmin göstəricinin səviyyəsi 40% ətrafındadır.
- Klaster mexanizminin iqtisadiyyatın istənilən sahəsində tətbiqi mümkün olsa da, son illər ənənəvi sahələrin yerini innovasiya və yüksək texnologiyalar sferası tutmaqdadır.
- Ərazi klasterlərinin inkişafı yalnız region daxilində yüksək ixtisaslaşma şəraitində mümkündür.

Tədqiqatın əsas tapıntıları

- Ölkə qanunvericiliyində “klaster” anlayışına hüquqi yanaşma mövcud deyil
- Müxtəlif proqram, strategiya və konsepsiyalarında klaster mexanizminin tətbiqi ilə bağlı yanaşmalar yer alsa da, ərazi klasterlərinin inkişafına dair dəqiq işlənmiş və aydın hədəfləri olan klaster strategiyası işlənməyib;
- Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişafının hədəfi kimi regional inkişaf deyil, sektorial inkişaf seçilib;
- Fəaliyyətdə olan sənaye və texnologiya parkları bəzi hallarda klasterlər yanaşmasının nümunəsi kimi təqdim edilsə də, həmin parklarda ənənəvi klasterlərə məxsus olan bütün təchizat zənciri mövcud deyil

Tövsiyyələr

- **İqtisadiyyatın və o cümlədən regionların klasterlər əsasında inkişafı ilə bağlı strategiyanın hazırlanması mühüm addım ola bilər**
 - (i) *Strategiya sektorial və regional inkişaf siyasətlərinin uzlaşdırılması və əlaqələndirilməsi,*
 - (ii) *bölgə inkişafının orta və uzunmüddətli hədəflərinin, həmçinin prioritetlərinin dəqiq müəyyən edilməsində həlledici alət ola bilər*
- **Klaster strategiyası çərçivəsində regional klasterlərin seçimi üçün meyarlar işlənməsi mümkündür və dünya təcrübəsində bu meyarlara daxildir:**
 - (i) *ölçü (konkret sahə üzrə şirkətlərin sayı, işçi sayı, dövriyyə),*
 - (ii) *coğrafi təmərküzləşmə səviyyəsi (bütün mümkün müsbət xarici faktorlardan və sosail əlaqələrdən yararlanmaq üçün fiziki yaxınlıq səviyyəsinin həddi),*
 - (ii) *bircinsli (bir sahəyə aid olan) biznes subyektlərinin mövcudluğu,*
 - (iii) *dəyər zəncirinin dərinliyi (son məhsulun əldə olunması üçün tələb olunan bütün dəyər zəncirinin klaster çərçivəsində mövcudluğu),*
 - (iv) *dəstəkləyici institutların mövcudluğu.*

Tövsiyyələr

- **Klaster hədəfi kimi seçilən regionun iqtisadi əhəmiyyəti dəyərləndirmək kompleks göstəricilər sistemini müəyyən edilə bilər.**

Qeyd: Bu göstəricilərə məşğulluq, ixrac potensialı, əlavə dəyərin səviyyəsi, regionun texnoloji potensialı, artım (böyümə) potensialı, innovasiya və yeni məhsul yaratma potensialı, yeni texnologiyalara uyğunlaşma potensialı kimi mühüm indikatorlar daxil ola bilər

- **KOS-ların, xüsusilə startapların həvəsləndirilməsi və dəstəklənməsi xüsusilə də mühümdür.**
- İlk növbədə KOS-ları dəstəkləyəcək investisiya və vençur fondlarının yaradılması və inkişafı üçün insitutisional mühit yaradılmalıdır.
- **Regionların rəqabət qabiliyyətliliyini dəyərləndirməyə imkan verən kəmiyyət və keyfiyyət metodları. əsasında bölgələrin klaster potensialının analizi aparılmalıdır.**
- Bu qəbildən olan dəyərləndirmələr bütün maraqlı tərəflər, vətəndaş cəmiyyəti ilə açıq müzakirə edilməli, nəticələr tam ictimailəşdirilməlidir.

Tövsiyyələr

- **Universitetlərin elmi araşdırma potensialının gücləndirilməsinə ehtiyac var.**
- **Qeyd:** Hazırda Azərbaycanda araşdırma və inkişaf xərclərinin ən yaxşı halda 8%-i universitetlər vasitəsilə reallaşdırılır
- Vəsaitin həcmi kifayət qədər azdır (2016-ci il üzrə 10 mln. manat və ya 6 mln. USD).
- **Tədqiqatların bazar dəyəri olmalıdır.**
 - Hökumət tədqiqat təşkilatlarının innovasiya və texnoloji tapıntılarının bazar dəyərinin formalaşmasını,*
 - özəl sektorun həmin elmi araşdırmalardan istifadəsini stimullaşdırmalıdır*
 - İnnovasiyaları maliyyələşdirən, texnoloji layihələrin riskini üzərinə götürən vençur fondların yaradılması*
 - Texniki-texnoloji ixtisaslar alan tələbələrin, bu sahənin alimlərinin elmi araşdırma və innovativ ideyalarının genişlənməsi stimullaşdırılmalıdır;*
- **Klasterlərin yaradılmasına qarşı xüsusi tələblər müəyyən edilməlidir.**
 - Klasterlərin iştirakçılarının sayına,*
 - KOS-ların təmsilçilik səviyyəsinə minimum tələb müəyyən edilsin,*
 - Ən azı bir universitet və ya elmi araşdırma institunun təsisçilər sırasında olması məcburi tələb sayıla bilər*